

ANTROPOLINGWISTYKA: PRZEGLĄD PROBLEMATYKI

JAN ZANIEWSKI
NATALLIA NIZHNEVA

Abstract. Anthrop linguistics is one the most recent theoretical and practical perspectives developed within the science of linguistics. As such, it focus on the central question of the evolution of human thinking and its reflection in language. It is proposed that on the basis of evolutionary processes, it is possible to put forth a view according to which any further development of humanity depends on the presence and steady development of specialist lexicon. It secures the advancement of humanity in science, industry and culture.

Key words: anthrop linguistics, language evolution, language and thought, anthropogenesis, phases of scientific reflection, (specialist) lexicon

Antropolingwistyka (lingwistyka antropologiczna), jest dyscypliną naukową, zajmującą się badaniem zagadnienia ewolucji myślenia, rozwoju ludzkiego rozumowania z punktu widzenia odzwierciedlenia tego procesu w języku, a w szczególności w słownictwie, ponieważ wszystkie historyczne zmiany w świadomości ludzkiej, rozwoju kultury i wzroście wiedzy mają swoje odbicie w systemie leksykalnym języka. W słowie zawarte są najróżniejsze dane lingwistyczne: fonetyczne, morfologiczne, leksykograficzne, syntaktyczne, socjo- i etnograficzne, nie mówiąc już o elementach logiki, psychologii, filozofii¹. Niektórzy językoznawcy wyróżniają w słowie nawet kilkadziesiąt parametrów leksykograficznych, np. Jurij N. Karaulow naliczył ich 68².

¹ Д. Шмелёв. *Проблемы семантического анализа лексики*. Наука, Москва 1973.

² Ю. Караулов. *Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка*. Наука Москва, 1981, 138 с.

Pojawienie się antropolingwistyki ogłoszono na Międzynarodowej Konferencji „*Język i kultura*”, zorganizowanej przez Wydział Filologii Angielskiej WSFiZ w Białymstoku w czerwcu 2004 r. Podczas tej konferencji czołowi uczeni z Białorusi, Danii, Niemiec, Polski, Rosji, Ukrainy, Wielkiej Brytanii, pracujący w dziedzinie leksykologii i terminoznawstwa, lingwistyki kognitywnej i porównawczej, podpisali dokument o nazwie „Manifest Białostocki”³, w którym zostały określone przesłanki pojawienia się i podstawowe cechy antropolingwistyki. Podkreślono, że specyficzną cechą antropolingwistyki jest koncentracja uwagi na zagadnieniu ewolucji myślenia i odbiciu tego procesu w języku, w szczególności w leksyce (słownictwie), co staje się nadzwyczaj ważnym w związku z niedawnymi odkryciami w antropologii ogólnej i powstającej w wyniku tego konieczności zrewidowania i uściślenia teorii ewolucji.

Autorstwa twórców tej subdyscypliny językoznawstwa (S. Griniew-Griniewicz, J. Zaniewski, T. Skopiuk, E. Sorokina) ukazała się w roku 2009 pierwsza w Polsce monografia naukowa pt. **Antropolingwistyka (nowa nauka XXI wieku)**, a tymczasem w Rosji jest już ponad 10 wydań tej akademickiej monografii.

Powstanie lingwistyki antropologicznej jako nowej dyscypliny naukowej zostało zarejestrowane w Międzynarodowej Organizacji Ekspertów. Znalazła ona uznanie zarówno na Wschodzie jak i Zachodzie Europy i jako dyscyplina uniwersytecka pozwala na prowadzenie prac magisterskich, rozpraw doktorskich i habilitacyjnych⁴. Tematyka antropolingwistyki jest ściśle związana z tradycyjnym tematem językoznawczym „Język i myślenie”, który jest jednym z najtrudniejszych zagadnień, nie tylko w językoznawstwie, lecz i szeregu nauk humanistycznych, w pierwszej kolejności w filozofii. Trudności te są wywołane tym, że, *po pierwsze*, dany temat, chociaż zawsze był jednym z podstawowych w badaniach lingwistycznych, usytuowany jest jakby na granicy dwóch (a w ostatnim czasie – znacznie większej liczby) nauk, co wywołuje konieczność użycia pojęć z pokrewnych dziedzin wiedzy *Po drugie*, trudności te mogą być wywołane określonym i niezbyt jeszcze precyzyjnym charakterem pojęć, wyjaśnianych w warunkach niedostatecznie pogłębionej naszej współczesnej wiedzy o mechanizmach ludzkiego myślenia.

W niniejszej pracy rozwój wiedzy nie jest rozpatrywany na przykładzie takich, wymagających specjalistycznego przygotowania nauk, jak, na przykład, fizyka czy matematyka, a na podstawie rozwoju wyobrażeń, należących do powszechnie przyjętych zakresów wiedzy potocznej – takich jak np. *pogoda, emocje, choroba, siedlisko, meble, owoce, warzywa* – istniejących równolegle z człowiekiem od samego początku jego istnienia. Problem analizowany w niniejszym opracowaniu jest nie na

³ S. Griniew-Griniewicz, J. Zaniewski, T. Skopiuk, E. Sorokina. *Antropolingwistyka (nowa nauka XXI wieku)*. Białystok, WSFiZ, 2009, s.109.

⁴ С. Гринев-Гриневиц, В. Гринева, Л. Минкова, Т. Скопюк. *Указатель терминологических диссертаций: Справочное пособие*. Росстем. Белосток–Москва, 2006.

przykładzie i tle jakiegoś wybranego języka naturalnego, powiedzmy angielskiego, arabskiego, chińskiego, polskiego czy rosyjskiego, a na podstawie wielu języków, narodów i etniczności. Dlatego w rozwoju wiedzy może jednocześnie uczestniczyć wiele wspólnot narodowo-etnicznych posiadających pismo lub jeszcze go nie posiadających.

W historii językoznawstwa wykorzystywano już termin *antropologia lingwistyczna*, związany z osobami Franza Boasa, Eduarda Sapira i Benjamin Lee Whorfa, którzy badali stosunki pomiędzy językami i narodowymi (etnicznymi) stylami myślenia. Jednak właściwe przesłanki antropolingwistyki, które zdeterminowały pojawienie się tej nowej dyscypliny naukowej, powstały w końcu XX stulecia: 1) w tym czasie stworzono metodologię badania pól semantycznych; 2) pojawiło się i rozpowszechniło systemowe podejście w badaniach naukowych; 3) nagromadzono dane badań etymologicznych i diachronicznych, zarówno w odniesieniu do pojedynczych słów jak i grup leksykalnych; 4) pojawiło się terminoznawstwo, badające terminologię narodowe, skorelowane z różnymi polami semantycznymi; 5) powstała konieczność opracowania środków lingwistycznych odnośnie modelowania ludzkiego myślenia i poznania w systemach sztucznego intelektu; 6) zebrane ostatnio dane w badaniach nad możliwościami nauczania wyższych naczelnych języka znaków pozwoliły zauważyć u tychże naczelnych zdolności do rozumowania, analogiczne do ludzkich; 7) nastąpił wzrost zainteresowania problemem wykrycia podstawowych zasad myślenia.

Dało to możliwość zauważenia nowych wymiarów tego problemu i znalazło odbicie w powiększeniu liczby odpowiednich dyscyplin naukowych – np. *gnoseologii*, *epistemologii* i *logiki* oraz późniejszym, opracowaniu *systemów sztucznego intelektu*, *psychologii rozwojowej*, *psychologii pedagogicznej*, (ponieważ nauczanie jest także procesem poznawczym), kończąc na takich niedawno powstałych dyscyplinach, jak *psychologia kognitywna*, *psychologia narodowa*, *etnolingwistyka*, *lingwistyka kognitywna*, *kulturologia*, *ekolingwistyka* (choć ten spis nie jest pełny).

Jednocześnie należy podkreślić, że w żadnej z wymienionych dyscyplin naukowych praktycznie nie było prób zbadania *ewolucji myślenia* z punktu widzenia jej odbicia w języku, w szczególności przez leksykę. Ten wymiar badań kognitywnych staje się szczególnie ważnym w związku z ostatnimi odkryciami w antropologii ogólnej i pojawiającą się koniecznością uściślenia ogólnej teorii ewolucji.

W historii kształtowania się jakiegokolwiek dziedziny wiedzy naukowej można wydzielić szereg podstawowych etapów, a przede wszystkim etapy przednaukowy i naukowy. Przy badaniu ewolucji najstarszych dziedzin wiedzy wydzieliła się trzy etapy ich rozwoju – etap przednaukowy, tj. kiedy w myśleniu ludzi korzystano z wyobrażeń i nazw w postaci zwykłych słów, etap protonaukowy (wczesny, prymitywno-naukowy), tj. etap operujący specjalnymi wyobrażeniami, nazwy, których są proterminami, w szczególności zaś etap naukowy, tj. etap operowania pojęciami i terminami.

Przy porównaniu głównych etapów ewolucji myślenia człowieka i jego języka łatwo jest zauważyć, że najbardziej zbadanym jest etap naukowy obejmujący współczesny system leksyki specjalistycznej, a nie taki, gdzie właściwości najwcześniejszego języka, okresu **protoludzkiego**, mogą być określone jedynie z dużym prawdopodobieństwem, ponieważ brak jest zachowanych do naszych czasów źródeł pisemnych z tego okresu (o ile one w ogóle istniały). Okres ten, poprzedzający pojawienie się współczesnego człowieka, rozpoczął się wraz z wyodrębnianiem się człowieka, jako biologicznego gatunku 6–8 milionów lat wstecz (niektóre ostatnio zebrane dane wskazują na 14 mln) i zakończył się pojawieniem się współczesnego ‘kromaniońskiego’ typu człowieka (*homo sapiens sapiens*). Jak się wydaje, okres ten nie był praktycznie dobrze zbadany z językoznawczego punktu widzenia, a przy zrozumiałym braku jakichkolwiek tekstów z tego okresu, obecnie możemy tylko próbować z określonym prawdopodobieństwem określić jego podstawowe cechy. Prawdopodobnie, możemy wydzielić tu trzy podstawowe pytania: 1) W jaki sposób powstał język? 2) Kiedy to się odbyło? 3) Jakie były jego główne cechy?

Najpełniej w językoznawstwie opracowany jest problem pochodzenia języka. Istnieje kilka grup teorii pojawienia się języka, z których najbardziej udokumentowanym wydaje się być następujący bieg procesu ewolucji języka. Według Herberta Spencera (1820–1903), podłożem do powstania muzyki była mowa, której ton i głośność zmieniał się pod wpływem emocji. Oznacza to, iż nasze emocje mogą uzewnętrzniać się nie tylko poprzez ruch lecz także poprzez dźwięk. Na początku były mimowolne okrzyki, charakteryzujące się dźwiękowym wyrażeniem uczuć ówczesnej istoty (powiedzielibyśmy ‘hominina’ jako swoistej istoty człowiekowatej) lub jeszcze wzbogacane pobudzającymi gestami, wykorzystywanymi we wspólnych działaniach. Z czasem konieczność koordynacji działań wzrastała, a stosowany pierwotny system dźwięków powiększał się, przechodząc stopniowo od pojedynczych dźwięków do ich kombinacji, sylab (proto-słów).

O czasie pojawienia się języka można powiedzieć, że problem ten znalazł bardziej znaczące odbicie w antropologii, niż w językoznawstwie. W wielu monografiach dotyczących antropologii zawarte są przypuszczenia o przybliżonym okresie powstania języka. Tymczasem językoznawstwo ogranicza się tylko do referowania zawartości istniejących hipotez o możliwych drogach jego pojawienia się. W ostatnim okresie w wielu publikacjach naukowych obserwuje się duże wahania w określaniu czasu pojawienia się języka: 1–1,5 mln lat wstecz do 33–35 tysięcy lat ‘przed chwilą obecną’ (ang. *BP, before present*). Na podstawie szeregu nieustannie doprecyzowywanych przesłanek wydaje się całkiem prawdopodobne, aby przyjąć pogląd, że język pojawił się 250–300 tysięcy lat temu.

Odnośnie specyficzności języka okresu protoludzkiego, którego praktycznie nie badano w odpowiedni sposób z punktu widzenia językoznawstwa, to przy braku tekstów z tego okresu, możemy tylko spróbować z pewną dozą prawdopodobieństwa określić jego podstawowe parametry. W tym celu posłużyć się można dwoma spo-

sobami, a więc za pomocą: 1) logicznej rekonstrukcji na podstawie znanych nam faktów biologicznych i 2) porównaniu skąpych danych z fazami rozwoju mowy dzieci, zwłaszcza z okresu wczesnego dzieciństwa. Dla późniejszych etapów rozwoju protojęzyka wykorzystuje się etnograficzne obserwacje plemion, znajdujących się na wczesnych etapach rozwoju.

Następnym, najmniej zbadanym z postulowanych trzech etapów rozwoju leksyki w posiadaniu już w pełni uformowanego człowieka jest okres **przednaukowy**. Możliwe, że początek tego okresu związany z pojawieniem się człowieka kromaniońskiego, tj. około 90–100 tysięcy lat temu. Jednak dopiero wraz z pojawieniem się pisma około 5,5 tys. lat temu powstaje bardziej określona informacja o leksyce wczesnego człowieka. W tym czasie, jak się przypuszcza, istniały już najważniejsze nazwy obiektów i zjawisk otaczających człowieka, a także nazwy dotyczące przedmiotów codziennego użytku. Okres ten trwał do Średniowiecza, a leksykon był zależny od otaczających warunków i zmieniał się dość wolno.

Prawdopodobnie, w końcu okresu przedpisemnego (5,5 tys. lat temu) aktywny słownik ówczesnego człowieka mieścił się w zakresie 300–400 słów. Przypuszcza się, że wraz z pojawieniem się pisma winna była pojawić się różnica pomiędzy słownikiem aktywnym i pasywnym, a także różnica między objętością słownika człowieka piśmiennego i niepiśmiennego.

Naturalnym jest przy tym założenie, że obraz świata w posiadaniu człowieka tego okresu znacznie różnił się od naszego, ponieważ żył on w zupełnie innym świecie. Zwykle w takich przypadkach, kiedy spotykamy w starych tekstach znane słowa, wydaje się nam, że dokładnie rozumiemy ich znaczenie, jednak w rzeczywistości podświadomie przydajemy dawnej świadomości współczesne kategorie myślenia. Pozostaje zatem ustalenie, na ile dawne znaczenia pokrywają się ze znaczeniami w mowie dziecka. Przeprowadzone w tym kierunku badania na podstawie porównania istniejących słowników mowy dziecka w różnych krajach i ustalenia wspólnego leksykonu dają, jak nam się wydaje, możliwość lepszego zrozumienia obrazu istniejącego kiedyś świata.

Kolejnym etapem duchowego rozwoju człowieka jest **etap protonaukowy**, będący etapem przejściowym od codziennej wiedzy i może być uważany jako wstępny lub wczesny etap kształtowania się refleksji naukowej. Etap ten może być umiejscowiony w okresie od VI wieku przed naszą erą do V wieku naszej ery, a więc począwszy od cywilizacji antycznej do XIV–XV wieku dla Europy. Okres ten można nazwać ‘okresem wczesnonaukowym’, ponieważ w tym czasie kształtowały się pierwotne podstawy wielu głównych nauk współczesnego człowieka, lub też ‘prymitywno-naukowym’, gdyż wiele ówczesnych wyobrażeń naukowych miało pierwotny (prymitywny) charakter.

Z perspektywy badań antropolingwistycznych, pozytywnym elementem tego okresu jest możliwość oparcia się na istniejących danych odnośnie historycznych zmian semantycznych słów w niektórych językach. W tym kontekście zauważyć

należy, że jednym z kierunków badań winna być analiza istniejących materiałów i wyników obserwacji w zakresie rozwoju historycznego grup leksykalnych i pól semantycznych wielu języków.

Ważną cechą ewolucji języka na opisywanym etapie jest ilościowe tempo wzrostu leksyki, ponieważ właśnie w tym okresie ukształtowało się wiele fragmentów obrazu świata współczesnego człowieka. Wyniki naszych badań w ciągu ostatnich 15 lat dowodzą, że tempo rozwoju leksyki specjalistycznej w tym okresie było imponujące. Na przykład, angielskie nazwy schodów i ich elementów w języku staroangielskim liczyły 5 słów, w XIV–XV wieku do nich doszło jeszcze 8, a w XVI–XVIII wieku ich liczba wzrosła ponad czterokrotnie.

W omawianym okresie stopniowo kształtuje się warstwa leksyki specjalistycznej, która początkowo przedstawiana jest za pomocą prototerminów, utworzonych na podstawie zewnętrznych, przypadkowych cech obiektów. Podstawą tworzącej się prototerminologii każdej dziedziny wiedzy jest leksyka potoczna. Prototerminy utworzyły się drogą specjalizacji znaczeń potocznych słów, co świadczy o tym, że specjalne wyobrażenia kształtowały się na glebie pojęć ogólnych. Znaczenie takich słów ma charakter precyzujący i znane jest tylko osobom reprezentującym określone zawody (profesje).

Najbardziej znany nam jest współczesny **okres naukowy**, dający największe możliwości badań w zakresie leksyki specjalistycznej. W tym czasie pojawiają się odpowiednie terminologie, definiowane są pojęcia, opracowywane są metody badawcze i stosuje się w badaniach odpowiednie techniki. Tylko na tym etapie mamy do czynienia z terminami, które posiadają określone precyzyjne znaczenia i które użytkownicy określonego leksykonu świadomie wybierają lub też konstruują. Tworzą one całościowy system, zwykle są odpowiednio umotywowane, ujednolicone, ezoferyczne, pozbawione synonimów i podlegają standaryzacji. Istnieje również tendencja do wydłużania ich formy⁵, co jest odzwierciedleniem ciągłego uściślenia wyobrażeń i pojęć poprzez dodanie do ich nazw dalszych cech, co w rezultacie prowadzi do wzrostu połączeń wyrazowych (w tym ich długości i jakości).

Jednakże pod względem składu i przeznaczenia słownictwo specjalistyczne nie jest jednorodne. Niektóre wyrazy (terminy) są ściśle związane z daną dziedziną wiedzy i odzwierciedlają etapy poznawania przyrody. Przeznaczenie drugich zaś polega na nazywaniu przedmiotów. Są to oznaczenia nomenklaturowe (tj. nomeny). Nie mają one bezpośredniego miejsca w teorii. Ich funkcja jest znacznie ograniczona, tzn. nazywają one konkretne obiekty: marki przyrządów, instrumentów, towarów, firmowe znaki, np. *Validol* (lek), *Mercedes* (samochód), *Nokia* (telefon), kamera *Canon*, *Siemens* (nazwa firmy). Natomiast terminy służą ekspresji w obrębie myślenia teoretycznego i mają tym samym charakter teoretyczny. Charakterystyczną

⁵ W rosyjskiej leksyce specjalistycznej (chemii) spotkać można słowa liczące 40–50 liter, np. тиамнацетаминдинпатотетрахлороплатеат, этилендиаменмэтиламиннатродихлороплатохлорид.

cechą terminów jest ich względna jednoznaczność, systemowość, duża dokładność semantyczna, precyzyjność przy oznaczeniu obiektu, skłonność do monosemii, neutralność stylistyczna, co pozwala na zunifikowane użycie terminologii w granicach jednego lub kilku języków. Długość życia terminu, szczególnie naukowego, przy założeniu jego możliwej ewolucji i nawet przy radykalnej zmianie jego znaczenia, jest bardziej długotrwała (nb. terminy są z zasady długowieczne) niż oznaczeń nomenklaturowych⁶.

Ogólna tendencja w rozwoju nauki – to specjalizacja, występująca razem z pojawieniem się nowych dyscyplin naukowych. Według danych zawartych w *Encyclopedia Britannica*, w XX wieku pojawiło się ponad 2,5 tys. nowych dyscyplin naukowych i ich liczba będzie podwajać się mniej więcej po upływie kolejnego 25-lecia. Jednocześnie wraz z rozwojem wiedzy, każde pole semantyczne dzieli się na mniejsze części, które z czasem stają się niezależnymi dziedzinami nauki.

W leksyce specjalistycznej doskonale widoczny jest związek między rozwojem języka oraz materialną historią i duchową kulturą narodu. Według wybitnego logika i filozofa Gottloba Frege, „(...) to, co znane jest jako historia pojęć, w rzeczywistości jest albo historią naszego poznania pojęć, albo historią znaczenia słów”. Nie posiadając innej informacji, na podstawie tylko jednego zbioru słów zawartych w słowniku sumeryjskim, możemy zbudować wyobrażenie o poziomie rozwoju kultury Sumerów (cywilizacji z okresu 3 tys. lat przed naszą erą).

Zmiany, które zachodzą w języku, a szczególnie w jego leksyce, stwarzają możliwość prześledzenia nie tylko rozwoju poszczególnych dziedzin wiedzy i kultury, lecz i rozwoju świadomości. Antropogeneza przedstawia sobą stopniowe wchodzenie człowieka po drabinie świadomości. Dlatego wciąż odkrywamy nowe, coraz głębiej położone, obszary umysłu. W ewolucji myślenia człowieka możliwe jest prześledzenie poszczególnych etapów, charakteryzujących się objętością i właściwościami słownictwa. Analogiczne zmiany obserwuje się u człowieka w ontogenezie (rozwoju indywidualnym), co nie tylko potwierdza teorię o paralelizmie filogenezy i ontogenezy, sformułowaną w biologii w postaci prawa biogenetycznego, lecz także daje możliwość rekonstrukcji mentalności człowieka na określonych etapach jego ewolucji.

W rozwoju leksyki prześledzić można określone etapy zmian semantycznych i słowotwórczych. Z punktu widzenia słowotwórstwa w większości tematycznych dziedzin leksyki wydzielić można etapy intensywnego wykorzystania różnych środków językowych. We wczesnym okresie podstawową metodą tworzenia leksyki są zmiany semantyczne. Możemy sobie wyobrazić, jak w słowie, posiadającym nieokreślone, szerokie (ze współczesnego punktu widzenia) znaczenie, pojedyncze części znaczenia wydzielają się wraz z tworzeniem się samodzielnych słów, np. w oksfordzkim Słowniku języka angielskiego (*Oxford English Dictionary*) znajdują się

⁶ J. Zaniewski. *Język nauki – medycyna*. op. cit., s. 54–57

72 znaczenia słowa *head* (głowa). Nowe znaczenia mogą pojawiać się na skutek przenośni metaforycznych i metonimicznych (według podobieństwa i kojarzenia się obiektów). Później wiodącym sposobem tworzenia nowych słów staje się sposób morfologiczny⁷ dla którego charakterystyczne są wariacje formy słowa wyjściowego (tj. sufiksacje, prefiksacje, skrócenia, itd.).

Wraz z pojawieniem się produkcji manufakturowej i przemysłowej najłatwiejszym sposobem tworzenia nazw różnych gatunków wyrobów staje się tworzenie ‘zestawień’. Syntaktyczny sposób tworzenia nazw specjalnych jest najbardziej produktywnym narzędziem uzupełniania słownictwa specjalistycznego. Sposób ten polega na przekształcaniu zwykłych, wolnych połączeń wyrazowych w trwałe ‘ekwiwalenty słów’. Skutkiem tego jest powstanie przeważającej liczby zestawień w większości współczesnych terminologii. Według E. Mironowej⁸, w zbiorze angielskiej terminologii związanej z oknami i drzwiami, stosunek ten jest następujący: 69 słów i 381 zestawień (15,3% i 84,6% ogólnej liczby 449 terminów). W języku rosyjskim łącznie w leksykalnej grupie „okna” i „drzwi” znajduje się 21 słów i 324 zestawień, czyli 6,1% i 93,9% ogólnej liczby jednostek leksykalnych.

Podobną sytuację możemy zaobserwować w medycynie (przede wszystkim klinicznej), gdzie również dominują zestawienia, np.: *atrofia poinfekcyjna w przebiegu kily, choroba kociego pazura, koślawość śródstopia wrodzona, osobowość ekspansywno-paranoiczna, zespół rozwidlenia tętnicy głównej, żołądek klapsydrowaty wrodzony, żółtaczkę jąder korowych mózgu*, itp.⁹ W ten sposób zbudowane jest 60–95% składu terminologii języków europejskich, co świadczy o zdecydowanej przewadze terminologicznych zestawień nad jednosłownymi terminami i jest charakterystyczną cechą współczesnej wyspecjalizowanej leksyki terminologicznej.

Część powszechnie używanych zestawień skraca się dla wygody poprzez: złączenie kilku wyrazów w jedno słowo (*stacja sanitarno-epidemiologiczna – sanepid*), utratę jednego słowa (*oddział chirurgiczny – chirurgia*), przekształcenie w złożono-skrócone słowo (*fizyka biologiczna – biofizyka*), lub przekształcenie terminu w akronimy (*acquired immunodeficiency syndrome – zespół nabytego upośledzenia odporności – AIDS, odczyn Bernackiego – OB., tomografia komputerowa – TK, prześwietlenie rentgenowskie – rtg*).

Taka kolejność wykorzystywania środków słowotwórczych (początkowo, przeważnie semantycznych, następnie morfologicznych, potem syntaktycznych i na

⁷ Termin *morfologia* posiada zupełnie różne znaczenia w lingwistyce, geologii, anatomii czy analizie lekarskiej. Dlatego takie formy nie są znaczeniami jednego terminu, lecz terminami homonimicznymi.

⁸ E. Миронова, *Проблемы эволюции архитектурной терминологии «Окна и двери»*. МГООУ, Москва 2002.

⁹ *Polsko-lacińsko-angielski leksykon diagnoz medycznych*, red. J. Zaniewski, Poltext, Warszawa 2005.

koniec morfologiczno-syntaktycznych) odnaleźć można w ewolucji terminologii szeregu języków europejskich.

Na poziomie semantycznym pierwotne, rozmyte znaczenia najwcześniejszych słów są poddawane stałej korekcji w wyniku pojawiania się nowych słów. Odbywa się wtedy nowy podział znaczeń. Zapożyczeniom słów z języka ogólnego towarzyszy proces specjalizacji, a użycie słów w charakterze terminów powoduje ustalenie dokładnych granic znaczenia. Wraz z rozwojem świadomości człowieka odbywa się stałe uściślanie znaczeń wykorzystywanych słów, tzn. likwidacja ich nieokreśloności, synkretyzmu.

Obok rozwarstwienia leksyki i wydzieleniem terminów, prototerminów i innych specjalistycznych jednostek leksykalnych, niezrozumiałych dla większości ludzi (tzw. laików), język powszechnie używany powoli się zmienia. Jednak zachowuje się w nim wiele słów, które funkcjonowały w okresie starożytności i powstaje iluzja utożsamiania, identyfikacji, – chociaż znaczenie tych słów różni się od znaczeń współczesnych. Zjawisko to wskazuje na to, że na dolnych poziomach świadomości w wielu kwestiach jesteśmy podobni do ludzi żyjących wiele wieków temu. Istotna różnica zauważalna jest na wyższych poziomach rozumowania.

Tak, jak rozwarstwienie leksyki wraz z pojawieniem słów, wykorzystywanych na wyższych poziomach myślenia, nie oznacza zniknięcia bardziej wczesnych słów, tak poprzednie poziomy świadomości nie zniknęły, lecz nadal istnieją w naszych czasach. Część naszych działań w życiu codziennym polega na operowaniu ogólnymi wyobrażeniami, część natomiast (działania techniczne, tj. praca z komputerem, korzystanie z urządzeń gospodarstwa domowego, z samochodu) potrzebuje wykorzystania wyobrażeń specjalistycznych. W przypadku profesjonalnych narzędzi i naukowej działalności stosujemy pojęcia. W ciągu ostatnich 200 lat znacznie wzrosła objętość słownika wykształconego człowieka, jednak u większości ludzi rozwój języka kończy się wraz z zakończeniem nauki w szkole i zwiększenie zapasu słownictwa odbywa się w sposób nieznaczny (zob. Makłakow, 2005, s. 353).

W trakcie ewolucji świadomości i postępującego wzrostu poziomu wiedzy, na poziomie leksyki języka i świadomości człowieka, zaobserwować można dwa zupełnie przeciwstawne procesy. Z jednej strony zachodzi rozdzielenie specjalistycznego leksykonu od leksykonu powszechnie używanego, a z drugiej strony następuje przeciwstawny mu proces wnikania specjalistycznej leksyki do ogólnego słownika. Z jednej strony już w antyku astronomia i geometria były niezrozumiałymi dla przeciętnego człowieka dziedzinami wiedzy (zob. np. Kuhn, 1977, s. 23). Jednocześnie wraz z rozpowszechnieniem się piśmiennictwa, stopniowym zwiększeniem poziomu wykształcenia oraz pojawieniem się technik związanych z bytowaniem człowieka, wiele specjalistycznych leksemów wchodzi do języka ogólnego. W chwili obecnej ogólnie znane stały się pojęcia matematyki z XV wieku, które są uniwersalnymi pojęciami matematyki. Pojęcia naukowe, pochodzące z XVII wieku, zaliczamy do pojęć powszechnie znanych (zob. Wartofsky, 1979, s. 284).

Istnieje dziś tendencja do rozwarstwienia poziomu operacyjnego świadomości. Obok krajów europejskich, gdzie coraz więcej osób zdobywa stopnie naukowe, a absolwent uczelni z dyplomem magistra w instytucjach badawczych wykonuje prace wymagającą niższych kwalifikacji, istnieją kraje, gdzie znaczna część ludności jest analfabetami. Również w krajach rozwiniętych większość społeczeństwa posiada wykształcenie średnie lub niepełne średnie. Powstają zatem pytania: Czy ludzie, którzy ograniczają się do wykształcenia podstawowego lub niepełnego średniego, zatrzymują tym samym swój rozwój intelektualny? Czy w sposób negatywny działa to na ich samopoczucie? Odpowiedzi na te pytania wymagają czasu.

Nie możemy dać się zwieść temu, że staliśmy się ludźmi w pełni dorosłymi. Generalnie, jako typ jeszcze nie dorośliśmy i tylko uznajemy siebie za dorosłych, – posiadamy, w najlepszym przypadku, średnie wykształcenie i przejawiamy wiele cech nastolatków – nadmierną emocjonalność, niestabilność w swych zainteresowaniach i nastrojach, a także w moralności. Jako typ biologiczny jesteśmy nastolatkami na tym właśnie etapie fizyczno-psychicznego rozwoju¹⁰. Przeciętny człowiek, nawet Europejczyk, łatwo poddaje się wpływowi środków masowej informacji, zadowala się chlebem i widowiskami (rzymskie *panem et circenses*), nieudolnie wybiera sobie przywódców, przejawia w stosunku do uczonych źle skrywaną podejrzliwość i wrogość dzikusa do wychowawcy. Mimo to dość wysoko wspięliśmy się po drabinie rozwoju świadomości po to, by spojrzeć w przyszłość i postarać się odgadnąć niektóre jej cechy. Już dziś człowiek może żyć 120 lat, a w końcu XXI wieku może dożyć nawet do 140 lat. (nb. Nie przypadkowo Żydzi nigdy nie śpiewali „*Sto lat*”, tylko zawsze śpiewają „*Dwieście lat!*”).

Przede wszystkim oszałamiającym jest tempo przyspieszenia rozwoju świadomości człowieka. Jeżeli na powstanie pierwszego, protoludzkiego etapu potrzebne było 6–8 milionów lat, to na powstanie drugiego, przednaukowego, już tylko 100 tysięcy, a na trzeci etap, protonaukowy (nawet z uwzględnieniem wiedzy antycznej), niewiele ponad tysiąc lat. Można zatem prognozować, że obecny etap naukowy, trwający już ponad 200 lat, zbliża się ku końcowi, a następny etap będzie miał bardziej gwałtowny charakter i możliwe, że już się rozpoczął.

Niektóre cechy tego postnaukowego etapu ewolucji świadomości już zaczynają się zarysowywać. Najbardziej zauważalny jest wzrost objętości słownictwa, którym musimy się sprawnie posługiwać, a oglądając się na specjalizację zawodową, przejawiają się podwyższone wymagania odnośnie pamięci człowieka. Wielki poeta i twórca współczesnego języka rosyjskiego, Aleksander Puszkina, znał 28 tysięcy słów. Adam Mickiewicz, wielki poeta polski i współtwórca współczesnego języka polskiego, użył we wszystkich swych utworach około 24 tysiące słów. Natomiast objętość słownika maturzysty lat 50-tych XX wieku wynosiła 10–12 tysięcy słów;

¹⁰ Кулагина И. *Возвратная психология. Учебное пособие для студентов ...* ТЦ Сфера, Москва 2004.

tymczasem zasób leksykalny średniego współczesnego humanisty stanowi 50–60 tysięcy słów. Prognozuje się, że do końca tego wieku ta objętość stanowić będzie już 100–150 tysięcy jednostek leksykalnych.

Istniejąca dotąd w krajach europejskich tendencja do powszechnego średniego wykształcenia zaczyna zamieniać się na tendencją do powszechnego, obowiązkowego wyższego wykształcenia i wzrostu liczby stopni naukowych. Można zjawisko to rozpatrywać z jednej strony jako dewaluację wyższego wykształcenia, ale porównanie programów uniwersyteckich XIX wieku i początku XXI wieku świadczy o znacznym wzroście poziomu przekazywanej wiedzy.

Także w leksyce języka zachodzą poważne zmiany. Liczba nomenklaturowych specjalistycznych jednostek leksykalnych (nomenów) zaczyna znacznie przewyższać liczbę terminów. Jednym z ważniejszych kierunków badań antropolingwistycznych będzie, więc ustalenie pełnego spisu charakterystyk podstawowych etapów ewolucji człowieka i zbadanie możliwych kierunków ich przyszłego rozwoju. Największe trudności badaczom sprawia protoludzki okres (6–8 mln – 90–100 tys. lat wstecz) w rozwoju człowieka, ponieważ dla tego okresu nie ma dokumentów pisemnych. Dlatego istnieje tu możliwość zastosowania następującego podejścia: wykorzystanie danych biologicznych, antropologicznych (fizjologicznych), logicznej konstrukcji badań, wykorzystanie metod psychologicznych i istniejących danych, paleoantropologicznych i lingwistycznych metod badawczych.

Dla okresu naukowego zaś charakterystycznym zjawiskiem jest gwałtowny liczbowy wzrost terminologii specjalistycznej z wydzieleniem jej specyfiki. Na tym etapie pojawia się szereg zagadnień, mających społeczny, psychologiczny, filozoficzny, antropologiczny i historyczny zarazem charakter, które wymagają wykorzystania metodologicznego aparatu tych nauk. Istnieje szereg możliwych uzupełniających rezultatów badań w danej dziedzinie, włączając określenie średniego ogólnego wieku rozwoju umysłowego ludzi w różne epoki historyczne z doprecyzowaniem motywów i przyczyn ich zachowania się; ustalenie prawdziwego znaczenia i celu starych tekstów; wykrycie ogólnych zasad ludzkiego myślenia; prognozowanie dróg i podstawowych cech dalszej ewolucji człowieka, jako gatunku. Możemy dziś dokładnie określić średnią wieku rozwoju umysłowego ludzi w różnych epokach historycznych (wraz z doprecyzowaniem motywów i przyczyn ich zachowania się), ustalić ich obraz świata oraz prawdziwe cechy starych tekstów, wykryć ogólne zasady myślenia ludzkiego i prognozować dalszą ewolucję człowieka jako gatunku.

W niniejszej pracy autorzy starali się ustalić chociażby zbliżone zgodności odnośnie określonych historycznych stadiów ewolucji świadomości człowieka i rozwoju wzrastania współczesnych ludzi, jednak proponowane idee wymagają jeszcze dalszego sprawdzenia i doprecyzowania.

Jednym z najważniejszych wniosków wyływających z wyników już przeprowadzonych badań jest fakt, iż poziom procesu poznania w istotny sposób zależy od poziomu rozwoju leksyki specjalistycznej. Dlatego społeczeństwa i rządy wszyst-

kich państw powinny w pełni zrozumieć, że podejmując wysiłki w celu przyspieszenia rozwoju swojej leksyki specjalistycznej, tworzą warunki dla swego naukowego, przemysłowego i kulturalnego postępu. Tym niemniej, oczekiwać tego w najbliższej przyszłości raczej nie należy, ponieważ jako prawdziwi „nastolatkwowie”, nawet w korzystnych uwarunkowaniach, ciągle jeszcze jako gatunek żyjemy tylko dniem dzisiejszym i nie w pełni jeszcze wyobrażamy sobie dzień jutrzejszy.

Bibliografia

- Baron, N.S. 1992. *Growing up with language. How children learn to talk*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Beaugrande, R. de i W. Dressler. 1981. *Introduction to text linguistics*. London: Routledge.
- Bloom, L., Lifter, K. i J. Broughton. 1985. "The convergence of early cognition and language in the second year of life: problems in conceptualization and measurement". W zbiorze: Barrett, M. (red.). *Single-word speech*. New York: John Wiley and Sons. 149–171.
- Braine, M.D.S. 1963. "The ontogeny of English phrase structure: the first phase". *Language* 39. 1–13.
- Brooks, R.L. i J.E. Obrzut. 1981. "Brain lateralization: implications for infant stimulation and development". *Young Children*. 36.3. 9–16.
- Dębski, J. 2005. *Podstawy poznania naukowego*. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku.
- Encyclopedia Britannica*. 2004. Supplements.
- Fisiak, J. 2000. *An outline history of English*. Volume One: *External history*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Fromkin, V., Rodman, R. i N. Hyams. 1993. *An introduction to language*. Boston: Wadsworth.
- Griniev-Griniewicz, S. 1996. "Terminology and nomenclature in Russian". *Terminology Science and Research*. 5.1. 10–14.
- Griniev-Griniewicz, S. 2004. *O współczesnym podejściu do lingwistyki antropologicznej // Polszczyzna Mazowsza i Podlasia*. Część VIII, Łomża.
- Griniev-Griniewicz, S. i S. Raube. 2003. „Lingwistyka antropologiczna a problem poznania”. *Pomosty* 2. 13.
- Griniev-Griniewicz, S. i S. Raube. 2003. „Lingwistyka antropologiczna a problem poznani”. *Pomosty*. W kręgu Nauki i Biznesu 2.13.
- Griniev-Griniewicz, S., Zaniewski J., Skopiuk T. i E. Sorokina. 2009. *Antropolingwistyka (nowa nauka XXI wieku)*. Białystok: WSFiZ.
- Heinz, A. 1978. *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa: PWN.
- Kuhn, T. 1962/1977. *The structure of scientific revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lavrova, A. (red.). 2004. *Language and culture. Establishing foundations for anthropological linguistics*. Białystok: WSFiZ. 153–160.
- Leitchik, V. 2004. "Les relations entre culture et langage: fonctions communes". W zbiorze: Lavrova, A. (red.). 283–294.
- Nosowicz, J. 2004. "Terminologizacja a szybkość zmian językowych". W zbiorze: Lavrova, A. (red.). 97–105.
- Oxford English Dictionary*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Parker, F. i K. Riley. 1994.2005. *Linguistics for non-linguists: a primer with exercises*. Boston: Allyn and Bacon.

- Picht, H. 2004. "Object – Idea – Concept". W zbiorze: Lavrova, A. (red). 113–124.
- Polański, K. (red.). 1999. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Powell, B.B. 2009. *Writing: theory and history of the technology of civilization*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Senner, W.M. (red). 1989. *The origins of writing*. Lincoln/London: University of Nebraska Press.
- Sękowska, E. 2000. „Nurt antropologiczno-kulturowy we współczesnym polskim językoznawstwie”. *Poradnik Językowy* 6. 11–20.
- Skopiuk, T. 2004. "Writing and civilization". W zbiorze: Lavrova, A. (red.). 125–128.
- Slobin, D.I. 1994. "Cross linguistic aspect of child language acquisition". *Sophia Linguistica Working Papers in Linguistics* 35. Tokyo: Sophia University.
- Sorokina, E. 2004. "Динамика развития взглядов на смысл слова". W zbiorze: Lavrova, A. (red.). 129–148.
- Strelau, J. (red.). 2000. *Psychologia: Podręcznik akademicki*. tom I: *Podstawy psychologii*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wartofsky, M.W. 1979. *Models: representation and the scientific understanding*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Co.
- Wierzbicka, A. 1999. *Język – umysł – kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wilson, E.O. 1991. *Animal communication (the developing child)* Fontana London: Open Books.
- Zaniewski, J. 1996. *Język nauki – medycyna*. Białystok: Akademia Medyczna w Białymstoku.
- Zaniewski, J. (red.). 2005. *Leksykon polsko-lacińsko-angielski diagnoz medycznych*. Warszawa: POL-TEXT.
- Авербух, Л.Я. 2004. *Общая теория термина*, Иваново, 252 с.
- Гринев, А.С. 2004. *Сопоставительный анализ английской и русской архитектурной терминологии (на материале тематического поля «Теория и история архитектуры»)*; Дис. ...канд. филол.наук. М., 155 с.
- Гринев, С. 2004. *О современном состоянии терминоведения (от комплексной науки – к комплексу научных дисциплин) – On the present state of terminology science (from complex science to the complex of sciences)* // Научно-техническая терминология. Вып. 1, Москва.
- Добренков, В., Кравченко Ф. Социальная антропология. Учебник. ИНФРА-М, Москва.
- Караулов, Ю. 1981. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. Наука Москва.
- Кранг, Г. 2002. *Психология развития*. Питер, Санкт-Петербург.
- Лазарева, М.А. 1999. *Сопоставительный анализ метеорологической лексики английского и русского языков*. Автореф. Дисс. .канд. филол. Наук. Москва., 19 с.
- Лингвистический энциклопедический словарь, 1990. Москва, Сов. Энциклопедия, 685 с.
- Лосев, А. 1992. *Философия имени*. Наука, Москва.
- Тер-Минасова, С. 2000. Язык и межкультурная коммуникация. Слово, Москва.
- Шелов, С. 2003. *Термин. Терминологичность. Терминологические определения*. СПбГУ, Санкт-Петербург.
- Юрчик, Л. 1989. *Языковое мышление и этапы его развития*. Афтореф. Дис. Канд. филос. Наук. БГУ, Минск.